

Секцыя 1

МАСТАЦКІ СВЕТ ТВОРАЎ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА

Святлана Чувак (Гродна, Беларусь)

ЯКУБ КОЛАС ЯК ВЫКАЗНІК МЕНТАЛІТЭТУ БЕЛАРУСКАГА СЕЛЯНІНА

Канец XIX – пач. XX ст. – пачатак эпохі нацыянальнага Адраджэння, станаўлення і развіцця новай беларускай культуры. Асаблівасць гэтай пары ў гісторыі культуры ў тым, што прыйшоў час сцвярджаць карэнныя ідэі і прынцыпы нацыянальнай свядомасці – разуменне ўласнага гістарычнага шляху беларускага народа. У гэты час перад беларусамі як ніколі раней, актуальнымі сталі паняцце волі, сэнсу жыцця і іншыя. Прыйшоў час запоўніць гэтыя катэгорыі рэальным зместам, даказаць здольнасць беларускай нацыі надаць гэтым фундаментальным агульначалавечым каштоўнасцям “свой” змест. І, вядома, трэба было акрэсліць асаблівасць гэтых феноменаў на нацыянальнай глебе, вызначыць сутнаснае разуменне гэтых паняццяў для беларусаў. Каб выканаць гэтую нялёгкую справу, найперш трэба было зрабіць рэвізію таго, што ёсць, крытычна асэнсаваць “моцныя” і “слабыя” бакі беларускай рэчаіснасці. Варта было вызначыць напрамкі развіцця, шляхі пабудовы новага жыцця. Важна было выпрацаваць сілы, якія здольныя ажыццявіць рух наперад, адрадзіць Беларусь, стварыць аснову для беларускай дзяржаўнасці.

Спецыфіка развіцця беларусазнаўства ў той час заключалася ў тым, што багаты матэрыял аб этнічных асаблівасцях давала не толькі ў фалькларыстыка, этнаграфія, гісторыя, але і мастацкая літаратура. Яна стала зброяй ў нацыянальнай барацьбе, сродкам распаўсюджвання новых ідэй і духоўных павеваў [9, 29]. Дзеячы нацыянальнага Адраджэння сваёй галоўнай задачай бачылі абуджэнне беларускага сялянства, бо менавіта ў ім бачылі тыя сілы, якія здольныя будуць сфармаваць незалежную, нацыянальную культуру, дадуць інтэлігенцыю, якая створыць праграму фармавання і развіцця беларусаў як нацыі, дазваляць стварыць сваю нацыянальную дзяржаву. Найперш неабходна было даць абяздоленаму хлебаробу кніжку на матчынай мове з тым, каб ён адчуў адказнасць за свой лёс і лёс Бацькаўшчыны, каб у яго з’явілася

жаданне звацца беларусам, мець сваю школу, сваю газету, нацыянальны тэатр[8, 10].

Менавіта ў такі складаны і цікавы час і вельмі выразна стаў гучаць мастацкі талент Канстанціна Міхайлавіча Міцкевіча – Якуба Коласа. Як творчая асоба Колас – з’ява унікальная. Маштаб яго непаўторнага, самабытнага таленту здзіўляе шмтаграннасцю праяўлення творчых здольнасцей: паэт, празаік, драматург, публіцыст і перакладчык, вучоны і арганізатар айчыннай навукі, лексікограф, літаратурны крытык, педагог і метадыст. І ў кожнай галіне народны пясняр пакінуў глыбокі, яскравы след [8, 9].

Па паходжанні селянін, Якуб Колас прайшоў складаны шлях станаўлення свайго мастацкага светапогляду. Безумоўна, паходжанне, сям’я аказала значны ўплыў на фармаванне светапогляду мастака ў рэчышчы традыцыйнай сялянскай культуры. Сын песняра, Даніла Міцкевіч, успамінаў: “Сялянскае паходжанне на ўсе жыццё адбілася на яго абліччы, характары, на яго звычках. Ён заўсёды жыў і цікавіўся тым, у якім стане знаходзіцца наша сельская гаспадарка, як жывуць калгаснікі, людзі вясковай працы... Ён многа ведаў народных прыкмет, па якіх можна прадказаць, якое надвор’ё будзе заўтра... Сялянскае паходжанне бацькі выяўлялася і ва ўкладзе яго штодзённага жыцця.” [3, 182–183]. Веданне сялянскага жыцця не абмяжоўвалася толькі веданнем яго побытавых рысаў. Вось што пісаў Колас у аўтабіяграфіі: “С миром вне нашей семьи и домашней обстановки знакомился я также по рассказам моих родственников... Я очень внимательно вслушивался в разговоры старших, в их рассказы, носившие часто самый разнообразный характер, начиная с обыкновенных людских отношений и кончая всевозможными преданиями, легендами, необыкновенными случаями, пророческими снами и таинственным общением с умершими... И мир, открывавшийся передо мной в этих рассказах был полон глубокого интереса и привлекательности. От своей матери я слышал много народных песен, которые так сильно трогали и захватывали меня своею поэзией и безыскусственной простотою”[6, 30]. Пад уплывам рускай класічнай літаратуры (найперш творчасць А. Пушкіна, М. Гоголя, А. Крылова) Колас пачынае пісаць вершы па-руску, спрабуе па-беларуску і сам адзначыў у аўтабіяграфіі 1913 года: “Русская мова не можа выклікаць у такім поўным аб’ёме, калі я пішу, тых адчуванняў, тых пачуццяў і тае каларытнасці, якія ўласцівыя беларускай мове, беларускім малюнкам, у якім дае беларуская мова, што з малаком маці ўвайшла ў маю натуру”[1, 20]. Пісаць па-беларуску было складана, бо не было дзе друкавацца, а яшчэ “белорусский язык, казалось, и

существовал только для того, чтоб позабавиться над ним и посмеяться”[6, 32].

Грамадска-палітычныя змены пачатку ХХ стагоддзя (дазвол друку на беларускай мове, з’яўленне газеты “Наша ніва”, з’яўленне беларускай па духу інтэлігенцыі, фармаванне нацыятворчага руху і г.д.) прывялі да фармавання светапогляду Якуба Коласа як песняра беларускага сялянства.

Менавіта Колас уздымае вобраз беларускага селяніна на незвычайную па сваёй мастацкай вартасці вышыню. І робіць ён гэта ва ўласцівай толькі яму манеры. Пераважная большасць даследчыкаў творчасці Я. Коласа прыходзяць да высновы, што мастак – найперш вельмі “зямны”(азначэнне І. Навуменкі) паэт эпічнага даравання[2, 45] найвялікшы сялянскі пясняр Беларусі. У сваіх творах пісьменнік не шукае яркае, выключнае. Тое, што знаходзіцца вакол чалавека вёскі, праявы штодзённасці, побыт і з’яўляюцца прадметам адлюстравання ў творах класіка. Як зазначае У. Гніламедаў “свет бачыцца паэту ў яго дыферэнцыраванай матэрыяльна-рэчыўнай прадметнасці, багаці і плоцевасці фарбаў”[2, 47]. Творчая спадчына Коласа заснаваная на трывалым грунце рэчаіснасці, прасякнута імкненнем цэласна, шматмерна, універсальна ахапіць жыццё і спазнаць яго карэнныя сэнсавыя і прычинныя высновы[4, 9] Вось як сам Колас фармуляваў сваё мастацкае крэда, цытуючы словы А. Чэхава: “Чем предмет обыкновеннее, тем выше нужно быть поэту, чтобы извлечь из него необыкновенное и чтобы это необыкновенное было, между прочим, совершенная истина”[7, 113–114]. Менавіта ў паўсядзённасці, быццё шукае Колас праявы высокага, прыгожага, быццёвага, таго, што выяўляе сутнасць характару, прычыны, механізмы, матывы ўчынкаў і паводзінаў. Коласу заўжды было цікава назіраць за чалавекам у побытавай сферы. Побыт у яго творах наогул можна лічыць адным з важнейшых стылёва-жанравых, сацыяльна-пісхалагічных кампанентаў. У коласаўскім разуменні побытавая рэальнасць дае пісьменніку вельмі шырокія магчымасці для раскрыцця і самавыяўлення чалавека.

Самыя разнастайныя, часам супярэчлівыя, праявы сялянскай культуры выяўляюцца ва ўсёй творчасці Коласа: у ранніх іронічных апавяданнях-замалёўках вясковага жыцця (“Чорт”, “Кірмаш”, “Дзяліцьба” і інш.), у алегарычным цыкле апавяданняў “Казкі жыцця”, у трылогіі “На ростанях”, і, канешне, у паэтычных шэдэўрах мастака – паэмах “Новая зямля” і “Сымон-музыка”. Ды і вобраз селяніна прайшоў сур’ёзную эвалюцыю. У ранніх апавяданнях, лірыцы лірычны герой – пераважна збіральны вобраз або адзін з грамады (вершы “Рольнік”, “Людскія слёзы”, “Мужычае жыццё”, апавяданні “Выбар старшыні”,

“Калодка пчол” і інш.). Паступова Колас праз больш шырокі паказ духоўнага свету сваіх перасанажаў ад “мы” пераходзіць да “я”, да выражэння “самасці” (тэрмін В. Жураўлёва), індывідуальнасці, выходзіць на стварэнне манументальнай, шырокай па часава-прастораваму ахопу мадэлі быцця беларуса ў свеце – вобраз Міхала ў паэме “Новая зямля”. Мастацкае абагульненне ў паэме перарастае рамкі аўтабіяграфізму і ўзнімаецца да ўзроўню сацыяльна-тыповага, аб’ектыўна-гістарычнага [2, 91]. Па сутнасці мастацкая прастора паэмы – гэта беларускі культурны канон, сфармуляваны і зафіксаваны ў слоўных вобразах талентам Якуба Коласа, мадэль культуры, якая вызначае самыя важныя яе складовыя элементы.

Коласу было важна не толькі паказаць селяніна, намалюваць яго вобраз, а знайсці водгук на сваю творчасць, бо найперш сялянству яна была скіраваная. Словамі Лаўрына Сялібы яму трэба было знайсці “шлях, які вядзе яго – сына народу – да самога народу“. І ён выдатна рэалізаваў гэту высакародную асветніцкую задачу. Мадэль сялянскага свету, прапанаваная Коласам на старонках яго твораў, ва многім супала са светаадчуваннем і светаразуменнем яго чытачоў. Аўтар не глядзіць на вёску збоку, холадна і разважліва. Яго аповяд – гэта расказ кагосьці з грамады, вясковага чалавека, які нічым не вылучаецца са свету, пра які расказвае і таму можа прадставіць яго беспамылкова. Каштоўнасныя акцэнтны, акрэсленыя аўтарам, знайшлі актыўную падтрымку ў беларускай грамадскай пачатку ХХ стагоддзя. Творчасць Якуба Коласа была шырока запатрабавана не толькі яго сучаснікамі, але і наступнымі пакаленнямі. Стала класікай літаратуры не толькі па той прычыне, што аўтар “валодаў надзвычай шырокім, багатым і разнастайным спектрам мастацка-выяўленчых сродкаў і тонкім адчуваннем магчымасцей рэалістычнай і рамантычнай метадалогіі” [5, 61]. Ідэі, вобразы, малюнкі твораў мастака былі блізкімі і зразумелымі не толькі простым беларускім сялянам, але і ўсім тым, хто дбаў аб будучыні беларусаў, аб развіцці беларускай культуры. Эстэтыка твораў Якуба Коласа, іх глыбокі маральна-філасофскі патэнцыял у многім прадвызначылі не толькі развіццё нацыянальнай беларускай літаратуры, але вылучылі асобу самога пісьменніка як ідэолага нацыянальнага Адраджэння, што дазволіла называць яго “падпай вялікага гмаху ўселюдзкай культуры“. Мастацтва Коласа дапамагала будаваць светапогляд будучага. Яно вырастала з айчынай рэчаіснасці, адказвала на яе запатрабаванні, а не было запазычана і не было прадуктам іншай дзейнасці. Творчасць Якуба Коласа стала дыялогам паміж паэтам і нацыяй: ён ставіў пытанне перад нацыяй пра самае важнае ў яе лёсе, а нацыя павінна знайсці такія адказ, які прадчуваў і

рыхтаваў паэт, г.зн. Коласавы мастацкія творы, не толькі знаходзілі водгук у нацыянальнай супольнасці, уздзеінічалі на яе мысленне і паводзіны і тым самым выражалі і стваралі з сялянскага светаразумення нацыянальны, беларускі светапогляд. Сфармуляваныя Коласам ідэалы і сімвалы, вылучаная ім структура светаразумення сялянства былі актыўна падтрыманы не толькі мастакамі словамі наступных пакаленняў, але і многімі з тых, хто разважаў аб лёсах беларускага этнасу ў пазнейшы час. Сын земляроба, ён геніяльна проста і зразумела паказаў “свой”, сялянскі свет, сялянскую культуру найперш для “сваіх” зразумелымі, “сваімі” словамі. Зрабіў ён гэта сістэмна, шматузроўнева. Дыяпазон яго паказу сялянскага светапогляду пайшоў праз энцыклапедычны паказ “абыдзенай” паўсядзённасці да глыбокага і вельмі тонкага даследавання душы селяніна, вылучэння характарыстычных элементаў яго светапогляду, а значыць і менталітэту. Такі паказ селяніна, такая інтэрпрэтацыя мадэлі сялянскага светапогляду добра ўпісваліся ў запатрабаванні, чаканні грамадства: пошук новых ідэалаў новага грамадства, каштоўнасцей для пабудовы новай культуры. І “сялянскасць” псіхікі паэта, якая выявілася ў ціхім і натхнёным выяўленні любові да родных палёў, лясоў, народу, рабіла яго зразумелым усім класам беларускага грамадствам. Здольнасць самай праяўнай і штодзённай праявы рэчаіснасці годна ўвасобіць у літаратуры сур’ёзнай якасці, узяць на небывала высокі эстэтычны ўзровень, выразіць глыбінна ўнутранае і перажытае, пра самае важнае і набалелае сказаць проста і кранальна – усё гэта разам дазволіла Якубу Коласу не толькі выказаць у сваіх творах менталітэт беларускага сялянства, але і стаць адным са стваральнікаў культурнай пляцоўкі ў развіцці беларускай культуры ХХ стагоддзя і тым самым стаць у шэраг геніяльных мастакоў слова беларускага Адраджэння. А корпус тэкстаў Якуба Коласа без сумненняў – гэта багатая і разнастайная крыніца для вывучэння менталітэту беларускага сялянства ў пачатку ХХ стагоддзя.

Літаратура:

1. Аўтабіяграфія 1913 года / Якуб Колас: Да 100-годдзя з дня нараджэння. Біябібліграфічны паказчык. – С.18-21.
2. Гніламёдаў У. Ад даўніны да сучаснасці. Нарыс пра беларускую паэзію. – Мінск: “Мастацкая літаратура”, 2001. – 246 с.
3. Даніла Міцкевіч Слова пра бацьку / Успаміны пра Я.Коласа /Склад. І.С. Курбека/. – Мн.: Маст.літ., 1982. – 246 с.

4. Жураўлёў В. Актуальнасць традыцый: Якуб Колас у пісьменніцкім асяродку. – Мінск: Беларуская навука, 2002. – 184 с.
5. Жураўлёў В. Відушчая сіла сумлення // Польша. – 1992. -№11. – С.159–178.
6. Л.М.Клейнборту / Якуб Колас: Да 100-годдзя з дня нараджэння. Біябібліграфічны паказчык. – С.29-34.
7. Лужанін М. Колас расказвае пра сябе: Аповесць-эсэ.- Мн.: Мастацкая літаратура, 1982. – 446 с.
8. Мушынскі М. Свайму часу і вечнасці / Колас Я. Збор твораў. У 20 т. Т. 1. Вершы (1898-1910). – Мінск: Беларуская навука, 2007. – С.8-145
9. Тычына М. Карані і крона: Фальклор і літаратура. – Мінск: Беларуская навука, 2002. -197с.
10. Чыгрын І. Дакастрычніцкая проза Я.Коласа і фальклор (да пытання станаўлення жанру) / У сэрцы народным (Жыццё і творчасць Якуба Коласа). Рэд. С.Х.Александровіч. – Мн.: “Навука і тэхніка”, 1967. – С. 80-100.